

Yazar/Author

İbrahim Özgül*

Makale Adı/Article Name

Osmanlı'nın Sosyal ve Dini Müesseselerinden Şeyh Berekat Vakfı

*Social and Religious Institutions of the Ottoman Empire Sheikh
Berekat Foundation*

ÖZ

Osmanlı Devleti'nde sosyal ve dini bakımında önemli bir müessese olan vakıflar, toplumsal hayatta değişik görevleri ifa ederken kamu yararına da birçok katkı sağlamıştır. Çalışmamızın ana konusunu teşkil eden zürri/evlatlık vakıflar, bu müessese içinde önemli bir yer tutmaktadır. Üst düzey devlet görevlilerinin yanı sıra reaya zümresinden olan kişiler tarafından da zürri vakıflar kurulmuşlardır. Vakıf mütevelliliği ve gelirleri, vakıf kurucularının soyundan gelenlere tahsis edilmiştir. Bu çalışmada; yaklaşık iki yüz yıl boyunca devam eden vakfın varisleri arasındaki vakıf gelirlerinin paylaşımı, vakfın tevliyeti, vakıf konusunda yaşanan sorunlar ve vakfın kamu yararına yapmış olduğu faydalar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Titiz bir şekilde tutulan kayıtlara bakıldığında vakfın varisleri arasında bazı anlaşmazlıkların yaşandığı anlaşılmaktadır. Çalışmada ortaya çıkan yönetim boşluğu sonucu meydana gelen sorunlar şahitlerin imzalı ve tasdikli ifadeleri ile birlikte üst mercilerce vakfiye şartnamesine uygun olarak hak sahiplerine tevdi edildiği tespit edilmiştir. Vakfın temel anlaşmazlıkları başta tevliyetin intikali, vakıf gelirlerinin paylaşımı ve evkaf muhasebesine zamanında gönderilmeyen gelirlerden doğan aksaklıkların giderilmesi hususunda yaşanan problemler ve ve buna bağlı olarak bu problemlere yönelik çözümlerin nasıl gerçekleştiği hususları üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Evlatlık vakıf, Şeyh Berekat Vakfı, müteveli, atama, idare.

ABSTRACT

Foundations, which were significant social and religious institutions in the Ottoman Empire, played various roles in social life and contributed significantly to public welfare. The subject of our study, the "Zürri/Evlatlık" (Lineage/Adopted) foundations, occupied a prominent place within this institution. These foundations were established by high-ranking state officials as well as landowners from the general populace. The management (tevliyet) and revenues of the foundation were allocated to the descendants of the founders. This study attempts to reveal both the issues related to the distribution of the foundation's income among the heirs and the management of the foundation, as well as the benefits it provided to the public over approximately two centuries. Despite the fact that records were meticulously kept, the disputes that arose among the heirs of the foundation are examined. By investigating the management gaps that emerged, the study highlights how the rightful claims were adjudicated by higher authorities in accordance with the foundation's deed, supported by signed and certified testimonies of witnesses. The study also delves into the main disputes, particularly regarding the transfer of management rights (tevliyet), the distribution of the foundation's revenues, and the problems arising from delays in sending revenues to the Evkaf (foundation administration) accounts, along with the inspection processes involved in resolving these issues. Initially, during the Ottoman Classical period, these disputes were handled by the Inspectorate of the Haremeyn Ministry, but after the establishment of the Evkaf-ı Hümayun Nezareti (Imperial Ministry of Foundations), they were managed by the Evkaf Inspectorate Office under this ministry.

Keywords: Family endowment, Sheikh Berakat Foundation, Trustee, Appointment, Management

Extended Abstract

An analysis has been conducted on the documents related to the Şeyh Berekat Foundation, which are held in the archives of the General Directorate of Foundations. This study aims to elucidate the foundation's operations over a span of approximately two hundred years. The primary disputes within the foundation pertain to the transfer of trusteeship, the distribution of foundation revenues, and the rectification of discrepancies arising from income not submitted promptly to the Evkaf accounting office. Detailed examinations of the inspection processes for resolving these issues are also provided. Despite meticulous record-keeping, the study delves into the specific disputes that arose among the heirs of the foundation.

The research investigates instances of administrative gaps by examining the signed and certified statements of witnesses, demonstrating that the rights were conferred to the rightful owners in accordance with the foundation deed, under the supervision of higher authorities. The foundation has maintained its institutional presence through solutions derived entirely from the analysis of archival documents, despite experiencing administrative and economic challenges. Given the foundation's status as a hereditary institution, its primary objective is to preserve the integrity of the lands owned by families who sustain their livelihood through agriculture, thereby preventing the division of these lands through a form of land consolidation. Additionally, some foundations were established as family endowments to protect these lands from state intervention.

Although familial interests were prioritized, it is a fact that these foundations, being subject to legal statutes, provided benefits to the economic and social life of the community and contributed to society with various material and spiritual objectives. Thus, foundations established in accordance with the existing law ensure the fulfillment of their intended purpose by adhering to the conditions set forth in the foundation deed. After deducting necessary expenses for maintenance and repairs to ensure the continuation of the foundation, the remaining income is distributed to the beneficiaries according to the regulations, and the surplus is transferred to the foundation treasury. The income-expenditure statements in the budgets related to the foundation and the resultant accounting records are proof that the institution is continuously under the oversight and supervision of administrative and judicial bodies.

As a result of these audits, it has been determined that the state records were used as the basis for resolving disputes among the beneficiaries, leading to decisions not to return rights or to reject applications. Therefore, as a result of thorough investigations and research, issues are resolved without creating gaps and without disrupting institutional operations. The majority of disputes encountered are complaints arising from the transfer of trusteeship, the distribution of foundation revenues, and the rectification of discrepancies caused by income not sent on time to the Evkaf accounting office, as well as decisions made following inspections addressing these issues. The study employed both the transcription of archival documents to utilize primary sources and the document analysis method.

To prevent such abuses, numerous changes and transformations have occurred as a result of innovations made in both the operation and mindset within the existing foundation system. Particularly during the process that began in the 18th century, the desire for reforms manifested in a direct impact on the foundations, culminating in the establishment of the Evkaf-ı Hümayun Nezareti, which centralized this ministry. As a result, not only were abuses prevented, but foundations were also managed effectively and efficiently, working in line with their objectives, and the increased revenue resulting from the rational use of the state's material resources was transferred to the state.

In the Ottoman Empire, although foundations had administrative and financial autonomy, they were constantly under the supervision and oversight of the central administration. After their establishment and the approval of major decisions by the judge, the administration of the foundations by their founders or managers became subject to central judicial approval. During the Ottoman Classical period, the problematic issues and transactions concerning foundations were overseen by the Haremeyn Inspectorate. However, after the establishment of the Evkaf-ı Hümayun Nezareti, these were handled by the Evkaf Inspection Office under the supervision of the ministry. As a result of these audits and inspections, data such as the foundation's income amount and income collection rate showed a positive trend shortly after being incorporated into the administration of the Evkaf-ı Hümayun Nezareti. The income collection rates indicate that the Evkaf-ı Hümayun Nezareti made a significant institutional contribution to the foundation's income management.

However, the general impact of the Evkaf-ı Hümayun Nezareti on the Şeyh Berekat Foundation is also understood from the analysis of increased revenues, the salaries demonstrating the management efficiency of its employees, and the determination of the foundation's income sufficiency. In the Ottoman Empire, due to the robust legal structure and continuous financial audits of foundations, they maintained their strong

structure. With these characteristics, their roles in the socio-economic structure of the empire increased over time. By the mid-16th century, foundations controlled 17% of public revenues in Anatolia and 32% in Rumelia, including major sultan foundations, underscoring their undeniable economic weight. Due to this economic power of the foundations, in the second half of the 19th century, as was the case globally, the foundations, which met societal needs and controlled a significant portion of public revenues in the Ottoman Empire, were incorporated into the state budget, and their areas of activity were shifted towards cultural domains.

For this reason, there has always been a section related to foundations in the Ottoman central accounting system. This section performed traditional control functions by ensuring that foundation records were kept orderly and preventing abuses, as well as preventing the waste of public revenues by producing solutions in case of objections based on records. Foundations made significant contributions to the realization of major state projects, such as the Hejaz Railway. In funding these projects, donations were requested from foundations. In this context, the Şeyh Berekat Foundation also made donations, and due to problems related to donations from some villages that either surfaced or were not recorded, strict monitoring and audits were conducted.

As understood from the correspondence on this matter, the relevant units were warned, reminders were sent for delayed responses, and their outcomes were recorded. It is observed from the accounting records of the Hejaz Railway Treasury and the Evkaf-ı Hümayun Nezareti, and official letters sent to various provinces regarding some foundations affiliated with the relevant provinces, that detailed research was conducted by the relevant units regarding problems arising from the income of these foundations, and the requested information and documents were provided in response, showing that the situation was meticulously monitored.

Giriş

Tarihî süreç içerisinde zaman ve mekâna göre gelişen ve amaçları doğrultusunda şekillenen vakıflar, hiçbir ayırım yapmadan insanı merkeze koyan ve onun ihtiyaçlarını karşılamayı esas alan kurumlardır. Bu kurumlardan biri olan ve çalışmamızın konusunu teşkil eden Şeyh Berekat Vakfı'nın, kuruluş amacıyla evladiyelik bir vakıf olarak kurulduğu ve tüzel kişiliğini koruyarak varlığını uzun süre devam ettirdiği belgelerin tetkikinden anlaşılmaktadır.

Büyük toprak sahipleri ve toprağa bağlı sosyal ve ekonomik hayatlarını idame ettiren aileler; topraklarının mirasçılar arasında bölünerek ufalmasını engellemek, mevcudiyetlerini korumak, küçük parsellere bölünen topraklarının ekonomik işlevlerini yitirmelerini önlemek ve arazilerin devlet müdahalesinden kurtarmak amacıyla bir kısım vakıflar özellikle bu çerçevede evlatlık olarak kurmuşlardır. Böylece gerek devletin müsadere ihtimali gerek miras hukukundan kaynaklanan aleyhteki durumlar bertaraf edilmiştir. Bu tür vakıflar, her ne kadar ailevi menfaatler gözetilerek kurulmuş olsa da vakıf sistemi hukukuna tabii olduklarından toplumun iktisadi ve içtimai hayatına çeşitli faydalar sağlamış, birçok maddi ve manevi amaçlarla toplumsal hayata katkı sunmuşlardır. Bu vakıflar sayesinde arazinin mirasçılar arasında bölünerek ekonomik fonksiyonunu yitirmesinin de önüne geçilmiştir (Barkan,1940: 156-181). Dolayısıyla mevcudiyetlerini korumak, küçük parsellere bölünen topraklarının ekonomik değerlerini kaybettirmemek amacıyla kurulan bu tür vakıflar, hem kişinin kendisinin hem de kendisinden sonra gelenlerinin ve vakfiyede belirtilen yakınlarının gelirlerinden istifade edilen kuruluşlar olmuşlardır. Evlatlık ya da zürriyetlik denilen bu vakıflarda, gelirlerin aile üyeleri arasında kalma şartı bulunmaktaydı. Ancak bazı vakıfların vakfiyelerine, vakfın gelirlerinin sadece ailenin erkek üyelerine kalması şartı koyulmuştur (Kaya, 2021, 109). Vakıf gelirlerinin her ne kadar aile içerisinde kalması düşünülmüşse de vakıf koruyucusunun soyundan gelen kimsenin kalmaması durumunda vakfın gelirleri hayri vâkfa aktarılır veya Haremeyn-i Şerifeyn vakfına devredilirdi (Kütükoğlu, 2018:65; Kaya, 2021, 110). Bu yöntemle hem vakıf yoluyla beşerî sermaye korunmuş, hem de devlet tarafından mülkiyet haklarının ihlal edilmesinin önüne geçilmiştir. Bir taraftan arazilerin İslam hukukuna göre aşırı parçalanmasının önüne geçilirken diğer taraftan da sistem sayesinde birçok kamu hizmetinin finanse edilmesi sağlanmıştır. (Çizikça, 2018:37-48).

Vakıfların yönetiminde bulunan mütevellî adlı kişilerin yetkilerinin sınırsız olduğunu söylemek mümkün değildir. Vakıf görevlilerinin tayinlerinde mütevellînin yanı sıra kadı ve naip de

yetkilidirler. Çünkü padişah beratı olmadan atama, azil veya görev değişikliklerinin yapılması mümkün değildi. Böylece bu vakıfların amaçları doğrultusunda çalışmaları ve takipleri kontrol altına alınmışlardır. Her ne kadar takipleri yapılmışsa da zamanla arazi parçalamasının önüne geçmek gibi bir amaçla kurulan bu tür vakıflar, istismar edilerek servetin nesilden nesile aktarılmasının bir aracı hâline gelmiştir. Bu suiistimal sonucu zamanla aile vakıflarının sayılarındaki artışlar arazi sistemini de etkilemiştir (Öztürk, 2018:37-41). Aile vakıfları 1826 yılında Evkaf Nezareti'nin kurulmasından sonra da mütevellilerinin atanmaları, nezaretin onayına göre değil vakfiyelerinde belirtilen şartlara göre yapılması, bir nevi bunlara bir ayrıcalık oluşturmuştur (Gülsoy, 2014:38-41). Vakıflar tarafından tutulan kayıtlar; günümüzde Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi, Ankara Milli Kütüphane Şer'iyye Sicilleri bölümünde muhafaza altında tutulmaktadır. Bu kayıtlardan ve hâlen devam eden vakıf sahiplerinin elinde bulunan vakfiyelerden de anlaşıldığı üzere son iki asırda özellikle Anadolu'da kurulan zürri vakıfların ailelerini korumak amacıyla büyük oranda artış kaydettiği ve yaygınlık kazandığı görülmektedir. XVIII. yüzyılda kurulan 330 vakfın %7'si tam aile vakfı, %75'i ise yarı aile vakfı kategorisinde olduğu ifade edilmektedir. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda %82 aile vakıf yüzdeliğinin büyük bir oran teşkil ettiğini söylemek mümkündür. (Yılmaz, 2014:43-66).

1. Şeyh Berakat Vakfı'nın Kuruluşu ve Sonraki Nesillere İntikalinde Meydana Gelen Problemler

Zürri vakıf kurmak isteyenler, kendilerinden sonra vakıftan yararlanacak aile bireylerinin akrabalık derecelerini, yararlanma oranlarını ve vakfın akarlarını ayrıntılı bir şekilde belirtmek durumundaydılar. Vakfiyede “evladımın evladı” ifadesi yer alıyorsa vakıftan ileride vakıf kurucusunun torunları ve diğer akrabalarının da faydalanacağı anlamı çıkmaktadır. Bu tür vakıflarda üst kuşak hayatta iken alt kuşak için herhangi bir pay verilmiyordu. Ancak bir kardeş vefat etmiş ise onun payı çocukları arasında paylaşıldı (Akipek ve Altaş, 1998:145-151). Bu bağlamda H.1111/M.1699 yılında kurulan Şeyh Berakat Vakfı'na Şeyh Berakat, Çapakçur kazası Mirave mezrasına bir akçe ile mutasarrıfı olarak atanmıştır. Ancak 1 Muharrem 1111/29 Haziran 1699 tarihinde vefat eden Şeyh Berakat'ın yerine en büyük oğlarından/oğlu Seyyid Davud müteveli olarak tayin edilmiştir. Bununla birlikte aynı kazanın Seyfkar nahiyesinin Su köyünde üç çiftlik tarlalarını da diğer evlatları Seyyid Şeyh İbrahim, Seyyid Ali, Seyyid Mehmed arasında mevzuata uygun bir şekilde taksim edilmiştir. Diğer taraftan oğullarından Seyyid Mehmed de tasarruf sahibi iken beratını kaybettiğinden, kadı naibinden berat talebinde bulunmuştur. Bu durum, evladiyelik vakıfların idari bir yapısının olduğunu, bütün iş ve işlemlerinin devletin denetimi ve gözetimi altında mevzu hukuka göre yapıldığını ve kayıt altına alındığını göstermektedir (VGMA Ev. d. 1140-128).

Osmanlı vakıf hukukuna göre, zürri vakıflar her ne kadar hayır amaçlı kurulmuş olsa da vakıf kurucularının kendilerinden sonra gelecek nesillere barınma ve bunların geçim, eğitim giderlerini karşılama gibi amaçlar edindiklerini söyleyebiliriz. Bu bağlamda H.1183/M.1769/70 de Çapakçur kazasının Sivekar nahiyesine tabi Alasu köyünde bulunan üç çiftlik, Şeyh Berekat vakfı sahipleri Şeyh İbrahim, Şeyh Mehmed ve Seyyid Mehmed vefat ettiklerinden kırk seneden beri sahipsiz bulunan araziler vakfın varisi Ahmet'e tevcih edilir (VGMA 1082-80). Yine Ramazan 1205/Haziran 1791 tarihinde Ahmed'in ölmesi üzerine Çapakçur kazası Şivekar nahiyesine tabi Alasu köyünde Şeyh Berekat vakfının üç çiftlik vakfın evladiyet statüsünden dolayı İsmail ve Yusuf'a berat tevcih edilmiştir . (VGMA Ev. d. 537-135).

Usulüne uygun kurulan ve kendisinden beklenen amacın gerçekleştirebilmesi için vakıflarda, vakfiyedeki şartlara uyulmasının yanı sıra vakfın devamının sağlanması hususunda bakım, onarım gibi işlemlere gerekli ihtimamın gösterilmesi ile birlikte, işletilmesini ve elde edilen gelirin hak sahiplerine esas/vakfiyedeki hükümler doğrultusunda dağıtılması şartı bulunmaktaydı. Bu nedenle tüm tasarrufların, vakıf mevzuatı ve vakfiye şartları doğrultusunda yapılmasına büyük özen gösterilirdi. Tevliyet adı verilen bu görevler, idari ve adli organlarca devamlı gözetim ve denetim altında tutulmuştur. Vakfın işlerini vakfiye şartlarına uygun biçimde yönetmek ve takip etmek üzere tayin edilen kişiye “mütevelli” denilmektedir. Mütevellinin vakıfla ilgili

tasarruflarını kontrol etme ve gerektiğinde ona vakıfla ilgili meselelerde danışmanlık yapma görevi de nazır tarafından yerine getirilirdi (Günay, 2012:479-486). Ayrıca mütevellinin sabit bir ücreti olmamakla birlikte mütevellinin ücreti vakfın şartnamesinde belirtilmekteydi (Kaya, 2021, 96).

Vakıflarda görevli olan kişilerin ölümü veya görevlerini terk etmeleri durumunda görev boşluğu oluşmaması için görevlerin bir başkasına tevcih edildiği bilinmektedir (Kaya, 2022, 96-98). Görev belgelerini kaybeden veya belgeleri haksız bir şekilde ellerinden alınan hak sahiplerinin tekrardan belge çıkartmalarının bahse konu olan mevzuat çerçevesinde yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Çapakçur kazası Çevik nahiyesinde Nazik Cami-i Şerifinin idaresi ve caminin giderlerinin karşılanması için Hasan oğlu Süleyman'ın vakfettiği Büyük Han'ın işletmesinden sorumlu olan mütevellileri Seyid Muhammed ve Murad'ın birlikte mutasarrıf olmuşlardır. Ancak mütevelliler beratlarını zayi etmiş, 22 Ramazan 1205/ 27 Mayıs 1791 tarihli belgede vakıfla ilgili yapılan araştırma sonucu adı geçen şahıslara beratları tekrar verilmiştir (VGMA Ev d. No 565-32, s. 83). Vefatlardan dolayı boşalan görevlerin tevdi edilmesinde, yapılan başvurularda devlet kayıtlarının esas alınmıştır. Çapakçur kazası Abtur karyesinde/köyünde İsfahan Bey Zaviyesi'nin binasını korumakla görevli zaviyedar Muhammed öldüğünden oğulları Mustafa ve Ali adlarına beraat verilmesi için dilekçe ile talepte bulunmuşlardır. (VGMA EV d. 537-135 sayfa 270). 7 Şevval 1206/29 Mayıs 1792 tarihli belgeden, İsfahan Bey binası, teke ve vakfının mütevelliyeti en uygun şartlara haiz olan İbrahim'e beratın tevcih edilmesi uygun bulunulmuştur (VGMA EV d. 537-135 sayfa 270).

Vakfın varisleri arasında çıkan anlaşmazlıkların çözümünde devletin tuttuğu kayıtlar doğrultusunda hakların iade edilmediğini veya başvurularının reddedildiğini görmek mümkündür. Yapılan araştırma sonucu muallak bir duruma mahal vermeden mesele çözülmüştür. Yapılan başvuruda, Ergani Maden sancağı sınırlarında bulunan Palu kazasına tabi Çapakçur nahiyesinde Ilisu karyesinde malikâne mülkü Şeyh Berekat Vakfı'nın atalarından beri tasarruflarında oldukları belirtilmiş, 1251/1835'de amcaoğulları Şeyh Ali Halife Kasım oğlu aralarında çıkan ihtilaf sonucu beratın adına yenilenmesi için başvuruda bulunmuştur. Ancak yapılan araştırmada kendisine ait kayıtlara rastlanmadığı tespit edilmiştir (VGMA Ev.Mkt.1025-26).Vakfın yönetimi, Çapakçur kazasında evladiyelik Tekke Camii Vakfı'na ait olan İskender Bey binasının mütevellisi İbrahim 27 Zilhicce 1254 / 13 Mart 1839 tarihinde vefat ettiğinden, en uygun şartlara haiz oğullarından Ali'nin atanması uygun görülmüştür (VGMA EV.d.537-135 S:135).

Vakıflarla ilgili yapılan şikâyetlerin çoğu, vakıfların şartnamelerine aykırı olarak yapılan işlemler, vakıf görevlilerinin görevi ihmali, hak etmedikleri görevi işgal etmelerinin yanı sıra vakıf arazilerindeki halk ile vergileri toplayan görevliler arasında çıkan anlaşmazlıklarla ilgilidir. Bunlar arasında öne çıkan sorunlardan biri, kanuna aykırı olarak vakıflarda yapılan görevlendirmelerdir. Çünkü Osmanlı vakıf sisteminde zaruret olmadıkça, vâkıfın (vakıf kurucusu) şartnamenin dışında kadının görev ihdası söz konusu değildir (Gümrükçüoğlu, 2012:175-206). Vakıfta ortaya çıkan boşluğun çözümü ile ilgili yapılan başvuruda; Şeyh Ali Efendi'nin 1251/1835 yılında vakfın evraklarıyla birlikte kaybolmaları ve o tarihte hak sahibi olan çoğunluğun küçük yaşta olmalarından veya memleket dışında bulunmalarından dolayı vakfın yönetimi ve işleyişinde boşluk oluştuğu ve bunun sonucunda vakfın inkıtaya uğradığı iddia edilmiştir. 21 Muharrem 1294 /5 Şubat 1877 tarihinde Şeyh Süleyman, Hamdullah, Hüseyin, Osman, Derviş ve evladı vakıftan Şeyh Ali Efendi tarafından imzalı bir şekilde sunulan arzuhâlde, bu vakfın evladiyelik olarak inşa ve imar edildiği, gelirlerinden zaviye ve mescitlerin giderlerinin karşılandığı, hayratlar olduğuna dair kayıtlarda tescil olduğu belirtilmiştir. Bundan ötürü hak sahiplerine yeniden beratın tevcih edilmesi için ferman gönderilmesi rica olunmuştur (VGMA Ev.mkt.1072-27).

Elazığ vilayetinin tafsilatlı ve şahitlerin imzaları ile birlikte Evkaf Muhasebeciliğine gönderilen yazıda; Mamuret'ül-aziz vilayet-i celilesiyle evkaf muhasebeciliğine gönderilen emir şu şekilde özetlenebilir: *Hasan, Şeyh Süleyman, Hamdullah, Hüseyin, Osman ve Derviş imzalarıyla verilen arzuhalde Ergani Madeni sancağı dâhilinde Palu kazasına tabi Çapakçur nahiyesinde Ilisu*

karyesindeki Şeyh Berekat Vakfın kayıtlı zaviyesinin meşrû'iyet üzere evladiyede olarak tasarruf edilmektedir. Bu cihetle mutasarrıfı olan Şeyh Ali Efendi bin Kasım'ın 1251/1835 tarihinde yedinde bulunan mülkname-i hümayun beratı, vakfiye ve sair evraklarla birlikte kaybolduklarından dolayı yapılan başvurular ve şahitlerin imzalı ve mühürlü beyanlarıyla uhdelere tevcih edilmesi için Palu Devai Meclisine başvurulmuştur. Bu nedenle Evkaf Muhasebesine gerekli iş ve işlemlerin yapılması hususunda 17 Safer 1298/19 Ocak 1881 tarihli yazıyla emir buyrulması talep edilmiştir (VGMA Ev.mkt.1072-43).

Bu emir doğrultusunda mahallinde kapsamlı bir araştırma yapılması sonucunda müracaatın doğruluğunu teyit etmek amacıyla, adı geçen nahiye sakinlerinin imzaladıkları ve mühürledikleri belge tek tek sorularak doğruluğuyla birlikte şahitlikleri kaza naibi tarafından tespit edilmiştir. Bu araştırma ve soruşturma neticesinde; Evkaf-ı Hümayun kayıtlarında, Seyyid Muhammed adına kayıtlı olan Çapakçur kazasına tabi Sultan nahiyesine bağlı İlisu karyesinde bulunan mütevellileri, Şeyh Ali, Seyyid İbrahim, Şeyh Muhammed ve Osman Halifenin Ab-ı Germ (Sıcak Su) Zaviyesi'nin Şeyh Berekat malikanesi vakfının meşru'iyet-i evladiyede üzere olduğu tespit edilmiştir. Bu babda mutasarrıflığının Şeyh Ali'ye verilmesi hususunda asliyetinin kendisine ait olduğuna dair gerekli evrakları bundan otuz sene önce ilgili mercilere ulaştırmak üzere İstanbul'a, fermanı da beraberinde götürmüştür. Ancak o tarihten bu güne değin ne kendisinden ne de evrakların akıbetinden bir haber alınamamıştır. Kendisinin hayatta olup olmadığı da meçhul olduğu gibi evraklarda bir işlem görmemiştir.

"Vakfın müteveli-i evladiyesinden bulunan evlatları Hasan Efendi ve ortaklarına intikal ettirilmesi hususunda hepimizin malumu olduğu üzere evladı vakıftan olduğunu tasdik ediyor ve Hasan efendinin hak sahibi olunmasına şahitlik ederiz." Bu belgeler ve 120 kişinin şahitlikleri sonucu hak sahibi olan adı geçen şahısın tayin edilmesi, vekaletin onun adına düzenlenmesi, kendilerine fermanla bildirildi. 15 Receb 1291/28 Ağustos 1874 tarihinde Seyyid Ahmed ve Hüseyin tarafından mühürlü belge ile ekinde İlisu nahiyesinde meskûn bulunan yaklaşık 120 kişi tarafından işbu ilmühaberine doğru olduğunu tasdik eden şahısların mühürleriyle dilekçenin altına imza atmışlardır (VGMA EV.MKT:1072-65).

Bu kapsamlı tekik ve tahlil sonucunda, Çapakçur kazasının Sultan nahiyesine tabi İlisu karyesinde Şeyh Mehmed, Şeyh Ali ve Müezzın Seyyid İbrahim adına kayıtlı Şeyh Berekat zaviyesi ve ziraat alanlarının mutasarrıflığının mevzuat doğrultusunda 2 Cemaziyülahir 1294/ 14 Haziran 1877 tarihinde Süleyman oğlu Yusuf Bey'e tevcih olduğuna dair açıklayıcı beraat verilmiştir (VGMA EV.MKT.CHT. 550-59)

Diyarbakır'a tabi Çapakçur kazasında Şeyh Berekat Camii görevlilerinden imam ve hatip ücretini belirten berat olmadığından aylık 83,5 kuruş, yıllık 1.000 kuruş, müezzın ve ferraş ücretini belirten berat olmadığından aylık 47,5 kuruş yıllık 500 kuruş olacak şekilde beraatlarının düzenlenmesi kararlaştırılmıştır (VGMA EV.DE.19133-6). Şeyh Berekat Vakfı'nın zaman içinde bağlı olduğu vilayetlerin değişmesi ise Osmanlı Devletinin idari taksimat birimlerin merkezî sistemin esasını oluşturmasında bu idari birimlerin kendi içlerinde ahengin kurulması, merkezle olan ilişkilerinin kolaylıkla yürütülmesi açısından zamanla bir takım değişikliklere gidilip bağlı oldukları zaman ve mekan faktörleri esas alınarak tabii oldukları vilayetler değiştirilmiştir. Tanzimat Fermanı sonrasında ise, çıkarılan 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin de katkılarıyla idari taksimat birimlerinde merkezîyetçilik esas alınmıştır. Bundan dolayı vakfların bağlı oldukları idari birimlerde de değişikliğe gidilmiştir. Bu değişiklikler yapılırken sadece devletin belirlediği kurallara göre değil, birimler arası mesafe, tabiat olayı, iaşe temininden kaynaklanan sorunlar, kamu hizmetlerinin aksamaması için kolay ulaşımın sağlanması vb. sebeplerden ötürü idari birimlerdeki taksimatlar devamlı değiştirilmiştir (Özkan, 2022:1667-1687).

2. Şeyh Berekat Vakfının Gelir-Giderlerinin Takibi ve Denetimi

1826'da Evkaf-ı Hümayun Nezareti kurulana kadar vakıfların denetimi bir merkezî organizasyon tarafından yapılmıyordu. Denetimler; kadılar ve özel olarak atanan müfettişler eliyle yürütülüyordu. Klasik dönem vakıfların denetimi, vakfın nasıl idare edileceği, vakıf görevlilerinin kimler olacağı gibi konular; vakfiye denilen bir nizamnameyle (yönetmelik) belirlenmekteydi. Bu yönetmeliğe göre vakfın niteliğine ve büyüklüğüne göre ihtiyaca bağlı

olarak birden fazla mütevellî de (vakıf idarecisi) atanabilmekteydi. Vakıf kurucusu, aynı zamanda vakfın mütevellîsi de sayılırdı. Bundan ötürü vakfı en iyi yönetebilecek kişi olarak görülüyordu. Genel eğilim olarak vakıf kurucuları, nesilleri devam ettiği müddetçe devletin vakıf yönetimine müdahalesini önlemek için vakfiyelerine şartlar koymuşlardır. Vakıf mütevellîleri ölüm veya neslin sona ermesi durumunda ancak kadının ya da nazırın atadığı kişiler tarafından bu boşluğun doldurulması devlet müdahalesini sınırlandırmıştır. Bu sınırlandırmalar zamanla suiistimal edilerek vakıf mallarını zimmetlerine geçiren ve bunları mülk hâline getiren şahısların varlığı dahi mevcuttu. Bu durum daha da istismar edilerek boşalan mütevellî ve nazırların yerine ehil olmayan ve hak sahibi olmayan akrabalarına ve üçüncü şahıslara tevdi edebiliyorlardı. Bu durumun vakıf sisteminin bozulmasının yanı sıra devletin vakıflar üzerindeki kontrol sisteminin de çözülmesine neden olduğu aşikardır. Çünkü kontrolü sağlayan genelde zengin ve dürüst olmalarına itina gösterilen Darüssaade ağalarında dahi görevlerini kötüye kullananlar çıkmıştır. Hatta bazı ağalar bu sebeplerden ötürü ağır cezalara çarptırılmış, özellikle aile vakfı (ya da zürri vakıf) olarak adlandırılan vakıf grubunda daha çok suiistimaller olmuştur (Gence, 2014:531-554).

Bu suiistimalleri önlemek için; kuruluştan beri var olan bazı kurumlarda yapılan yeniliklerden biri de devasa bir sistem olan vakıfları, hem işleyiş hem de zihniyet olarak dönüştürme çalışmaları, 18. yüzyılda başlamış olan uzun bir süreçtir. Bu süreç sonucunda oluşan bu yenilik isteği ile ortaya konulan değişim iradesinin vakıflara doğrudan yansıması Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Devlet denetiminin zayıflaması ve dağınık bir hâlde olan vakıfların Evkaf-ı Hümayun Nezareti eliyle merkezîleşmesi; suiistimallerin önlenmesinin yanı sıra vakıfların daha kolay ve etkili biçimde yönetilmesini, vakıfların amaçları doğrultusunda çalışmalar yaparak devletin maddî imkânlarını artırmasını sağlamış ve böylelikle vakıfların sermayesini ve gelirlerini devlete doğru yönlendirmiştir. Nezaretin kurulmasının mali ve iktisadî alanlar başta olmak üzere, çok yönlü fayda ve katkı sağladığı görülmüştür. Osmanlı Devleti'nde vakıfların her ne kadar idari ve mali özerklikleri bulunsaydı da bu özerklik merkezî yönetimin denetimi dışında oldukları anlamına gelmemektedir. Vakıf hem kurulurken hem de yöneticileri tarafından yönetilirken önemli kararlar kadıya tasdik ettirilir ve kadı aracılığıyla da merkeze gönderilerek onaydan geçirilirdi (Hançer, 2019:1083-1100).

İncelediğimiz vakfın aşağıda gösterilen yıllık gelirleri incelendiğinde; kayıtların düzenli tutulduğu, hak sahiplerinin ve giderlerinin tafsillatlı bir şekilde belirtildiği göze çarpmaktadır. Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin gözetim ve denetimi sonucunda onaylanan tahsilat ve harcamaları ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir. Vakfın 1260-1261/1844-1845 yıllarındaki gelir-gider bilançosunda, görevlilere ödenen pay, bakım-onarım harcamaları ve biriken miktar belirtilmiştir. Bu belgede şu ifadeler yer almaktadır: Diyarbakır kazalarından Çapakçur'da bulunan Şeyh Berekat Camii, medresesi ve tekesinin vakıf beratı mucebince evlatlarından Seyyid Alihan, Seyyid Haydar ve Seyyid Ömer'in yarım hisse ile tevliyet sahibi oldukları, evlad-ı vakıftan Bahaeddin, Timur ve Mehmed'i mutasarrıf oldukları vakfın bin iki yüz altmış bir senesinin muhasebesi suretidir.

Karye-i Tüyük, Karye-i Almelu, Karye-i Fahrân, Karye-i Alğırak, Mezraa-i Kues, Mezraa-i Simsor'un, Buğday: $31 + 29 = 60$ 42 + yıllarında 100, Arpa; $16 + 2,5 = 18,5$ 30 + 80, Darı $30 + 15 = 45$ 25 + 75

Verilerden dört köy ve iki mezrada toplam: 607,5 kuruş gelir elde edildiği görülmektedir. Bu gelir karşılığı 607,5 kuruşta harcama yapılmıştır. Ayrıca vakfın diğer gelirlerinden, vakfın bakım ve onarımı için 365, mütevellî, imam ve sair görevliler için 1.325 kuruş ödenmiştir. Vakıf kayıtlarında da anılan iki senede 1.055 kuruş biriktiği tespit edilmiştir (VGMA Ev.d.12663-9).

Diyarbakır sancağına bağlı Çapakçur kazasında bulunan evladiyet şartlı bırakılmış Şeyh Berekat Vakfı ve İsfahan Bey Camii mütevellîleri olan Süleyman Bey ve sarraf ortaklarının vekilleri Çülcüoğlu Hoca Agop hazır bulunarak 4 yıllık muhasebe kaydı kaydedilmiştir.

Tablo 1. Çapakçur Kazası Şeyh Berekat Vakf-ı Camii Şerif 1266 ila H.1269/M.1853 Seneleri Gelir-Gider (VGMA Ev.da.14888-27)

Köy ve Mezra İsimleri	1266/1850	1267/1851	1268/1852	1269/1853	TOPLAM
Simsor	1.200	3.700	3.700	3.825	12.425
Tüyerk	900	1.620	1.620	1.650	5.790
Fahzan	1.000	2.750	2.750	2.800	9.300
Kusi	400	760	900	920	2.980
Elgrak	500	2.250	2.290	2.350	7.390
Elmalu	500	970	970	1.000	3.440
TOPLAM	4.500	12.050	12.230	1.2545	41.325

Tabloya bakıldığında dört yılda 41.325 kuruş gelire karşılık, 1268/? yılında bağışlardan 611 kuruş, çalışanların maaşları ve diğer giderler 10.811 kuruş 11.422 kuruş giderler düşüldükten sonra 29.903 kuruş gelir kaydedilmiştir.

Vakfın 1844-45 yıllarında tabloda gösterilen 4 köy, 2 mezradan elde ettiği iki yıllık geliri 607,5 kuruş iken, 1866-69 yılları arasındaki 4 yıllık geliri %300 artışla 41.325 kuruş olmuştur. Önceki döneme göre giderler de %200 oranında artışla 10.811 kuruş olmuştur. Bu dört senelik dönemde ise yılların tümünde gelir meblağları, tahsilat oranları ve vakfa intikal eden gelirler sürekli artmıştır. Vakfın gelir tutarı, gelir tahsilat oranı gibi verileri; Evkaf-ı Hümayun Nezareti yönetimindeyken 1861 yılından itibaren olumlu bir seyir göstermiştir. Gelir tahsilat oranlarına göre; Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin vakfın gelirleriyle ilgili, kurumsal katkı sağladığı ve başarılı olduğu görülmektedir. Ancak Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Şeyh Berekat Vakfı'na olan genel etkisinin artış gösteren gelirlerin analizinde görüldüğü gibi, çalışanlarının yönetim verimliliğini gösteren ücretler ve vakfın gelir yeterliliklerinin tespitinden de anlaşılmaktadır.

Bu durum sonraki senelerde yönetimde her hangi bir kargaşa ve boşluğa mahal bırakmayacak şekilde merkezden hızlı ve etkili karar alma süreçlerinin işletildiğini göstermektedir. Çapakçur kazasının Sultan nahiyesine bağlı Ilısu köyünde bulunan ve Evkaf Nezareti'nin kayıtlarında mevcut olan Şeyh Berekat, Seyid İbrahim (müezzin), Şeyh Ali, Şeyh Mehmed, biraderleri halife Süleyman müşterek mutasarrıf olduklarına dair 27 Rebiülahir 1280/11 Ekim 1863 kaydıyla yazılı ve tasdikli olduğu, muhasebesinin düzenli tutulduğuna dair 26 Cemaziyelevvel 1282/17 Ekim 1865 tarihli tasdikli kayıtlı saklı olduğu arz edilmiştir (VGMA Ev.mkt.326-13).

Yapılan bu inceleme sonucunda hak sahiplerinin hakları tevdi edildiği gibi el konulan vakıf gelirlerinin de tahsilatı yapılarak Evkaf Nezareti hazinesine gönderilmesi sağlanmıştır. Vakıflar Bakanlığının kayıtlarında yer alan Çapakçur kazasının Ilısu köyünde bulunan Şeyh Berekat, Seyid İbrahim (Müezzin), Şeyh Ali Ve Şeyh Mehmed tekkesinin, yarım hissenin tasarrufuna sahip olan Bahaddin Ağa, 1269/1853'te vefat etmiştir. Çocuklarının olmamasından dolayı kardeşleri Timur ve Mehmed'e tevcih edilmeksizin on sene boyunca İbrahim, Tahir ve Şerif tarafından el konulmuştur. Sözü edilen hisse 1280/1864 senesinde evladiyet hakkından dolayı hak sahiplerinin de vefat ettiklerinden, el konulan hasılatın tahsil edilerek caminin onarımının yapılmasına, kalan paranın vakıfların hazinesine gönderilmesine yapılan şikâyet üzere karar verilmiştir (VGMA EV. d.326-16).

İstanbul Şeriye Sicilleri'nde kayıtlı mahkemelerde onaylanmış menkul ve gayrimenkul vakıfların tüm özelliklerini içeren, sicil ve evrak numaraları, vâkıfın adı, vakfın kurulduğu bölge, tarih, vakfedilen menkul ve gayrimenkuller tamamı ayrıntılı bir şekilde kayıtlıdır. Bu mahkemelerden ayrı olarak, Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi'nin vakıf muhasebelerini kontrol amaçlı kurulduğu, bunların ilam ve hüccetlerinin sadece İstanbul'a özgü olmadığı imparatorluğun farklı bölgelerinden de kayıtlar bulunduğu belirtilmiştir. Yapılan şikâyetlerin ve muhasebe

kayıtlarındaki ihtilaflar bunların kayıtlarıyla karşılaştırılarak ortaya çıkan ihmal ve kusurlar giderilmiştir (Gürsoy, 2019:95-126). Evkaf Nezaretince yapılan bu kayıtlar merkezî ve bağımsız bir teşkilatlanma ile olabilecek ihmalleri asgariye düşürmüştür. Diyarbakır Vakıflar Müdürlüğü'ne, gönderilen yazıda Şeyh Berekat Vakfı'nın mütevellisi Süleyman tarafından yapılan müracaat üzerine yapılan araştırmada; 1274/ 1858 Mart başından 1859 Şubat sonuna kadar olan muhasebesinin mevcut olduğu, daha sonraki senelerin muhasebesine dair bir kayıt ve işaret bulunmadığı belirtilmiştir. Bu boşluk döneminde oluşan hakkayıplarının telafisi bakımında vefat eden Timur ve Mehmed paylarına düşen miktarın vakfın camisinin onarımına harcanarak kayıt altına alınması ve adı geçen vakfın 1275/1859 senesinden 1281/1865 senesine değin altı senelik gelirin gereği gibi cetvellere işlenerek Evkaf muhasebesine teslim edilmesine dair 9-20 Şaban 1282/ 28 Aralık 1865-8 Ocak 1866 tarihlerine iki müzakerre yazılarak bildirilmiştir (VGMA Ev.mkt.326-57) Bu durum da vakıfların merkezî bir takip ve kontrole tabii oldukları gerçeğini ortaya koymaktadır.

Daha önce gönderilmeyen ve Süleyman Bey'in ölümünde sonra ortaya çıkan boşluktan istifade edilerek Evkaf Nezareti'ne gönderilmeyen Palu kazasında Şeyh Berekat ve Isfahan Bey vakıflarının hasılatların gelirleri gönderilmemiştir. 22 Rebiyülevvel 1295/26 Mart 1878 tarihinde bu gelirler de mutasarrıflık vasıtasıyla ve ilgili nizamnamenin 30. maddesi gereğince muhasebe tarafından tafsilatlı dökümlerinin yapılarak hazineye mutasarrıflık vasıtasıyla gereğinin acilen yerine getirilmesi bildirilmiştir (VGMA Ev. mkt. 899-57).

Yine aynı vakfın başka bir biriminde bulunan mal varlığı ve görevlilerle ilgili istenilen tespitte; Çapakçur kazası Ilısu karyesinde bulunan ilgili vakfın tüm taşınır taşınmaz mallarının Evkaf Nizamnamesi doğrultusunda ve İdare Meclisi'nin kararları ile tespit-tevcihlerinin yapılarak kayıt altına alınması istenmiştir. 4 Safer 1298./ 6 Ocak 1881 (Ev.mkt.cht.131-14). Yapılan tetkikler sonucu Çapakçur kazasında Sultan nahiyesine tabi Ilısu karyesinde Şeyh Mehmed, Şeyh Ali, Müezzın Seyyid İbrahim adına kayıtlı Şeyh Berekat Zaviyesi ve ziraat alanlarının mutasarrıflığının mevzuat doğrultusunda 2 Cemaziyelahir 1294/14 Haziran 1877 tarihinde Süleyman oğlu Yusuf Bey'e tevcih edildiğine dair açıklayıcı beraat verilmiştir (VGMA Ev.mkt.cht. 550-59)

Yapılan tevcihin usul ve esaslarını belirten ayrıntılı beraat verilmesi hususunda; Diyarbakır'a tabi Çapakçur kazasında Şeyh Berekat Camii görevlilerinden imam ve hatip ücretini belirten berat olmadığından aylık 83,5 kuruş, yıllık 1.000 kuruş, müezzın ve ferraş ücretini belirten berat olmadığından aylık 47,5 kuruş yıllık 500 kuruş olacak şekilde beraatlarının düzenlenmesi kararlaştırılmıştır (VGMA Ev.d.19133-6). Bu belgeler Osmanlı'da vakıfların sağlam bir hukukî yapıya ve devamlı muhasebe denetiminde olmalarından dolayı güçlü bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu özellikleriyle, imparatorluğun sosyo-ekonomik yapısındaki rolleri gün geçtikçe artmıştır. 16. yüzyılın ortalarında vakıfların kamu gelirleri içindeki payı Anadolu'da %17'ye ve Rumeli'de büyük sultan vakıflarının da içinde bulunduğu vakıflar dahil %32'ye ulaşmıştır. Vakıfların bu ekonomik gücünden ötürü 19. yüzyılın ikinci yarısında, bütün dünyada olduğu gibi, Osmanlı'da da toplumsal ihtiyaçları karşılayan ve kamu gelirlerinin önemli bir kısmını ellerinde bulunduran vakıf bütçeleri devlet bütçesi içine alınarak bunların faaliyet alanları kültürel alana kaydırılmıştır. Bu nedenle Osmanlı merkez muhasebesinde her zaman vakıflar ile ilgili olarak bir bölüm bulunmuştur. Bu bölüm; kamu yararını gözeterek geleneksel kontrol fonksiyonunu yerine getirirken, vakıf kayıtlarının düzenli tutulmasını, herhangi bir itiraz durumunda kayıtlar doğrultusunda çözümler üreterek suiistimalleri önlediği gibi kamu gelirlerinin israfını da önlemiştir (Güvemli ve Güvemli, 2016:9-21). Gerek ortaya çıkan yönetim boşluğunda, gerek merkezî bütçeye göndermeleri gereken payların zamanında gönderilmemesi hususunda ortaya çıkan gelir kaybının çok titizlikle takip edildiğini, sonuç alınıncaya kadar konunun peşinin bırakılmadığı yapılan yazışma ve alınan cevaplardan anlaşılmaktadır. Müteveli boşluğundan kaynaklanan gelirlerin aktarılmasıyla ilgili mutasarrıflığa önceden gönderilen 16 Şubat 1293/1877 tarihli telgrafnamede beyan olunan Süleyman Bey'in ölümünde sonra ortaya çıkan boşluktan istifade edilerek Evkaf Nezaretine gönderilmeyen Palu kazasında Şeyh Berekat

ve Isfahan Bey vakıflarının hasılatlarının 22 Rebiyülevvel 1295/26 Mart 1878 tarihinde bildirilmiştir (VGMA Ev. mkt. 899-57).

Yazının gereğinin yapılmasına dair gerekli olan vakıf nizamnamesi doğrultusunda meclis kararları ile durum tespitleri için Çapakçur kazası Ilısu karyesinde bulunan ilgili vakfın tüm taşınır taşınmaz mallarının Evkaf Nizamnamesi doğrultusunda ve İdare Meclisi'nin kararları ile tespit-tevcihlerinin yapılarak kayıt altına alınması emredilmiştir. 4 Safer 1298/ 6 Ocak 1881 (VGMA Ev. mkt.cht.131-14). Bu kayıtlardan da anlaşıldığı gibi, Osmanlı döneminde vakıflar genellikle kadılar ve vakfın durumuna göre kazasker (kadıaskerler) tarafından yönetilmiştir. 15. yüzyılda devletin sınırlarının genişlemesiyle fethedilen yerlerde kurulan vakıfların takip ve kontrolünü yapmak üzere geniş bir teşkilât kurulmuştur. Teşkilatın başına önce "Kapı Ağaları", sonra "Babussaade ve Darussaade Ağaları", getirilmiş, Daha sonra 1587 yılında "Haremeyn Evkaf Nezareti" kurulmuştur. Haremeyn Evkaf Nezareti, vakıf mallarına müdahale etmiyor, yalnız mütevellilerin ve vakıfların idarelerinin denetimi ve gerektiğinde teftişi ile uğraşıyor ve "Velâyet-i Amme" ile hareket ediyordu. Bilâhare zamanla vakıfların yönetimi ile ilgili makama Evkaf-ı Hümayun Nezareti dendi. 1838'den sonra bu makam bakanlık statüsüne yükseltilmiş oldu. Alınan bir idari kararla merkezî bir statü kazanırken gerek gelirlerine gerek yönetimlerine devletin müdahalesiyle de vakıfların statülerinde bir sarsılma oldu. Bunun neticesinde Keçecizade Fuat Paşa'nın emriyle, gayr-i sahih vakıfların önce tahsilâtı, sonra da 44 bin keseye ulaşan gelirleri "iane" adıyla hazineye katılmasıyla devletin vakıflar üzerindeki tasarrufu arttı (Zaim, 2012:1-18).

3. Şeyh Berakat Vakfı'nın Hicaz Demir Yoluna Katkısı

Hicaz demiryolunun yapılmasına dönemin askerî, siyasî, içtimai ve dinî sebeplerden ötürü yapılmasına karar verilmiştir. Çünkü bu yol Osmanlı Devleti'nin bölgedeki askerî etkinliğinin artmasına ve siyasî otoritesinin güçlenmesine yardım edecekti. Bununla diğer taraftan Süveyş Kanalı'na duyulan ihtiyaç ortadan kalkacak ve hacıların yolculukları kısılacak gibi yolculuk esansındaki meşakkatleri de asgariye indirilecekti. Bunların yanı sıra demiryolunun işletmeye açılmasıyla birlikte ticarî faaliyetlerin gelişeceği, ekonomik canlılıkla birlikte şehirleşmenin de hızlanacağı tahmin ediliyordu. Tahmini maliyeti 4 milyon lira olarak hesaplanan ve 1901 yılı devlet bütçesindeki bütün yatırımların % 18'ini aşan bu miktar o dönem Osmanlı maliyesi için çok büyük bir meblağdı. Bu meblağın devlet gelirleri ve ek ödenekle karşılanması mümkün görünmüyordu. Ayrıca dış borç ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi tazminat ödemelerinin sürdüğü bir döneme de denk gelmesi böyle bir devasa projenin gerçekleştirilmesi için ihtiyaç duyulan finansmanın Müslümanlardan toplanacak bağışlarla çözümlenmesine, inşaatın başlangıcında ortaya çıkacak acil para ihtiyacını karşılamak üzere de Ziraat Bankası'ndan kredi alınmasına karar verildi. Bağış işlerinin sağlıklı ve sistemli yürütülmesi için de İstanbul'da Maliye Nâzırının başkanlığında kurulan İâne Komisyonu görevlendirildi. Bu komisyon bağışların toplanması, harcanması, gerekli belgelerin tanzimi kayıtların tutulmasından sorumluydu. Taşrada da birçok şubesi bulunan bu komisyonun padişahın onayını almadan harcama yapması yasaktı. Taşra iâne komisyonları, bulundukları mahallin en yüksek mülkî âmirin sorumluluğu altında teşkilatlanmışlardı. Bu komisyonların birer "bağış çağrıcısı" olan fahrî üyeleri ise genellikle yörenin ileri gelen zenginlerinden oluşuyordu. Bu komisyonlar muhtarlar ve imamlarla sıkı bir şekilde çalışarak bağışların toplanmasında etkili oluyorlardı. Toplanan bağışlar muntazam bir şekilde kayıt altına alınarak toplanan paralar vilayet İâne Komisyonlarına oradan da belli bir miktara ulaştıktan sonra bir Osmanlı Bankası şubesine yatırılıyordu. II. Abdülhamit Dönemi'nde 1900-1908 yılları arasında kısa bir sürede tamamlanan Hicaz Demiryolu Osmanlı Devleti'nin son döneminde önemli askerî, siyasî, iktisadî ve içtimai sonuçlar doğurdu. Sağladığı maddî sonuçların yanı sıra dünya Müslümanları arasında ortak bir amaç ve ideal etrafında yardımlaşma ve dayanışma bilincinin oluşmasına da büyük bir katkı sağlamıştır (Gülsoy ve William, 1998:441-445). Bu kapsamda makalemizin konusu olan Şeyh Berakat Vakfı'nın bağış yaptığı ve yapılan bağışlarda bazı köylerden ortaya çıkan veya kayıtlara geçmeyen bağışlarla ilgili sıkı takip ve denetimler yapılmıştır. Bu hususta yapılan yazışmalarda da anlaşılabileceği üzere ilgili birimlerin uyarıldığı, geciken cevaplarda tekitlerin yazıldığı ve akıbetlerine dair kayıtlarda, Hamidiye Hicaz Demiryolu Maliyesi muhasebesinden Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne 2400/13 sayılı yazıyla, Bitlis

vilayeti dahilinde Genç sancağına bağlı Çevlik kasabasında bulunan İsfahan Bey Vakfı'nın yarım hissesiyle, Fahrhan karyesinde bulunan Şeyh Berekat Vakfı'nın, Hamidiye Hicaz Demir yoluna terk ve bağış edilen miktarlarının gönderilmediğine dair 4 Nisan 1320/17 Nisan 1904 tarihli ve 3 numaralı tezkere ile bildirilmesine rağmen cevap verilmediği anlaşılmıştır. Bundan ötürü 5 Cemaziyülevvel 1322 /18 Temmuz 1904 tarihinde Hamidiye Hicaz Demir yolu idare-i maliyesi nazırı gereğinin yapılması için tekrar Evkaf Nezaretine talepte bulunmuştur (VGMA Ev. mkt. 3014-155).

Hamidiye Hicaz Demir yolu maliye departmanından gelen 5 Cemaziyel evvel 1322/18 Temmuz 1904 tarih ve 2400/13 sayılı tezkerede yazılı bulunan husus hakkında, Evkaf Nezareti daha önce açıkça belirtildiği gibi 4 Nisan 1904 tarihli tezkere üzerine hareket edilmesi gerektiğini 7 Nisan 1904 tarihli tezkere ile tekraren mahalline bildirilmek üzere Masarifat-ı Umumiye İdaresine gönderilmiştir. Ancak ispata ihtiyaç olmayacak derecede açık olan işlemle ilgili bu konuda Bitlis Vilayetiyle Evkaf Muhasebeciliğine şimdiye kadar yazılan bir cevap bulunmamaktadır. Bu nedenle durumun açığa kavuşması bakımından 10 Temmuz 1320/M.1904 mühür evkaf muhasebesince bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıda pederleri Çapakçur ahalisinden Sincar oğlu Süleyman'ın vefatıyla uhdesinden çıkan mütevellilik kendisinin varislerine intikal etmesi gereken Bitlis Vilayeti dahilinde Genç Sancağının Çevlik kasabasında bulunan İsfahan Bey Vakfının yarım hissesi ile Fahrhan karyesinde Şeyh Berekat Vakfının tam hissesine ait 1298/1882 senesi sonuna kadar geliri ile Diyarbakır Evkaf Sandığında birikmiş olan 80.350 kuruş Hamidiye Hicaz Timur yoluna terk ve teberru' etmesi gerekir. Anılan miktarın belirtilen yere verildiğine dair bütün mirasçılar adına, büyük miras sahibi olan ve İstanbul'da Laleli civarında Çukurçeşme'de Alibey Hanı'nda oturan Ali Rıza'nın mührüyle komisyon-ı aliye'ye takdim olunan arzuhalin ekinde yer alan belgelerle teslim edilmiştir. Bu konuda bilgi sahibi olan Hazine-i Evkafın mevcut bilgi ve belgeler doğrultusunda tafsilatlı bir dökümün ilgili tezkereye göre açıklayıcı bir şekilde Evkaf veya Mal Sandığından hangisinde bulunacağını adı geçen vakıfların imar, köprü yapımı, bakım-onarım ve yapılan hayratlarına bildirilmesi hususu 2 Rebiül evvel 1322/17 Mayıs 1904 ve 5 Mayıs 1320/18 Mayıs 1904 tarih ve 7/7 numaralarıyla Diyarbakır ve Bitlis vilayetlerinin evkaf muhasebeciliklerine yazılmıştır. Mükerrer yazışmalara rağmen bu konuda henüz bir cevabın gelmediği kayıtların tetkikinden anlaşıldığı bildirilmiştir.. 15 Temmuz 1320/M.1904. mühür

Bahse konu hakkındaki tetkikin gecikmeye mahal bırakılmayacak şekilde sonucun ilgili birimlere telgrafla bildirilmesi hususu adı geçen vilayetlere Evkafı Hümayun Nezareti muhasebesinin tasdikli mühürlü ve 24 Temmuz H.1320/6 Ağustos 1904 tarihli yazısıyla bildirilmiştir (VGMA. Ev. mkt. 3014-156).

Söz konusu yazıda; vakfın bağlı olduğu idari birimlerin değişmesi nedeniyle kayıtların intikalinde yaşanan bazı sorunlardan ötürü İsfahan Bey ve Şeyh Berekat vakıflarının tevcihine dair kayda rastlanmadığı 4 Ağustos 1320 /17 Ağustos 1904 tarihinde Evkaf Nezareti'ne telgrafla bilgi verilmiştir. Ancak vakıf, Elazığ vilayetine bağlandıktan sonra 1298/1882 tarihinde adlarına berat-ı alileri bulunan mütevelliler Derviş, Yusuf, Abdülaziz beylerin idarelerine verildiği tarihten itibaren mahallinde ödemeleri gereken meblağın tamamını hazineye gönderdiklerine dair kaydın Ergani Madeni Evkaf Müdürlüğüne önceden bildirilen ve kayıtlarda mevcut olan icmal Diyarbakır Evkaf Muhasebecisi vekilinin 10 Ağustos 1320/17 Ağustos 1904 yazısıyla bildirilmiştir (VGMA Ev. mkt. 3014-157).

Hamidiye Hicaz Demir yolu Maliyesi Muhasebesi'nden Evkaf-ı Hümayun nezaretine gönderilen 2400/ 13 sayılı yazıyla, Bitlis vilayeti dahilinde Genç sancağına bağlı Çevlik kasabasında bulunan İsfahan Bey Vakfı'nın yarım hissesiyle, Fahrhan karyesinde bulunan Şeyh Berekat Vakfı'nın, Hamidiye Hicaz Timur yoluna bağışlanan miktarlarının gönderilmediğine dair 4 Nisan 1320/17 Nisan 1904 tarih ve 3 numaralı tezkere ile bildirilmesine rağmen şimdiye kadar cevap verilmediği belirtilmiştir. Bundan ötürü 5 Cemaziyel evvel 1322 /18 Temmuz 1904 tarihinde Hamidiye Hicaz Demir Yolu idare-i maliyesi nazırı gereğinin yapılması için tekrar Evkaf Nezaretine talepte bulunmuştur(VGMA Ev. mkt. 3014-155).

Hamidiye Hicaz Demir yolu maliye departmanından gelen 5 Cemaziyel evvel 1322/18 Temmuz 1904 tarih ve 2400/13 sayılı işbu tezkere yazılı husus hakkında, Evkaf Nezareti'nden bundan önce açıkça belirtilen 4 Nisan 1902 tarihli tezkere üzerine hareket edilmesi hususu 7 Nisan 1902 tarihli tezkere mahalline bildirilmek üzere Masarifat-ı Umumiye İdaresine gönderilmiştir. Ancak şimdiye kadar ispata ihtiyaç olmayacak derecede açık olan işlemle ilgili bu konuda Bitlis vilayetiyle Evkaf Muhasebeciliğine yazılan emirin kaydının araştırılması ve cevabının gelip gelmediğinin içyüzü hakkında beyanda bulunmak üzere teslim edildi. 10 Temmuz 1320/23 Temmuz 1904 tarihli ve tasdikli evkaf muhasebesi pederleri Çapakçur ahalisinden Sincar oğlu Süleyman'ın vefatıyla uhdesinden çıkan mütevellilik görevinin kendisinin varislerine intikal etmesi gereken Bitlis vilayeti dahilinde Genç sancağının Çevlik kasabasında bulunan İsfahan Bey Vakfı'nın yarım hissesi ile Fahrhan karyesinde Şeyh Berekat Vakfı'nın tam hissesine ait 1298/1882 senesi sonuna kadar geliri olan ve Diyarbakır Evkaf Sandığında birikmiş olan 80.350 kuruş Hamidiye Hicaz Demir yoluna terk ve teberru' eylediğine dair umum mirasçılar adına büyük miras sahibi olan ve İstanbul'da Laleli civarında Çukurçeşme'de Alibey Hanı'nda oturan Ali Rıza'nın mührüyle komisyonu aliye takdim olunan arzuhalin ekinde yer alan belgelerle teslim edilmiştir. Bu konuda bilgi sahibi olan Hazine-i Evkaf'ın daha önce gönderilen emirler doğrusunda hareket ederek kayıtlarda bulunan toplam meblağın kaç kuruştan ibaret olduğunu ve Evkaf veya Mal Sandığından hangisinde bulunduğunu, vakıfların imar, köprü yapımı, bakım-onarım ile yapılan hayratların teferruatlı bir şekilde belirtilmiş halde bildirilmesi hususu 2 Rebiyülevvel 1322/17 Mayıs 1904 tarih ve 7/7 sayıyla Diyarbakır ve Bitlis vilayetlerinin evkaf muhasebeciliklerine yazılmıştır. Ancak bu hususta henüz bir cevabın gelmediği kayıtların tetkikinden anlaşılmıştır (VGMA Ev. mkt. 3014-162).

Bahse konu hakkındaki tetkikin gecikmeye mahal bırakılmayacak şekilde sonucun ilgili birimlere telgrafla bildirilmesi ve adı geçen vilayetlere Evkafı Hümayun Nezareti muhasebesinin tasdikli mühürlü ve 24 Temmuz 1320/6 Ağustos 1904 tarihli yazısıyla bildirilmiştir (VGMA. Ev.mkt.3014-156) 4 Ağustos 1320 /17 Ağustos 1904 tarihli Evkaf Nezareti'ne yazılan telgrafta, İsfahan Bey ve Şeyh Berekat vakıflarının tevcihine dair kayda rastlanmamıştır. Ancak Elazığ vilayetine bağlandıktan sonra 1298/1882 yılında adlarına beratları bulunan mütevelliler Derviş, Yusuf, Abdülaziz beylerin idarelerine verildiğine ve mahallinde, ödemelerin tamamının hazineye gönderildiğine dair kayıt bulunduğu Ergani Muhasebecisi vekillğine 10 Ağustos 1320/23 Ağustos 1904 tarihli yazısıyla bildirilmiştir (VGMA Ev. mkt. 3014-157). Genç sancağından ise herhangi bir cevap alınmadığına dair yazıda ise; Evkaf Nezareti'nden gönderilen telgrafnamede 4 Ağustos 1320/17 Ağustos 1920 tarihinde Genç sancağına bağlı İsfahan Bey ve Şeyh Berekat vakıflarına vilayet vasıtasıyla mutasarrıflığa gönderilen tebligata henüz cevap alınamadığı 5 Ağustos 1320/18 Ağustos 1904 tarihinde Bitlis evkaf muhasebesine tekiden hatırlatılmaktadır VGMA Ev. mkt. 3014-159 Şeyh Bereket).

Hamidiye Hicaz Demir yolu maliyesi kaleminden 1129/5-Evkaf-ı Hümayun nezaretinden Bitlis vilayetine bağlı Genç sancağının Çevlik kasabasında İsfahan Bey Vakfı'nın yarım hissesiyle Fahrhan karyesinde bulunan Şeyh Berekat Vakfı'nın Hamidiye Hicaz Demir yoluna yoluna bağışlanmıştır. Ancak kira geliri hakkında merkezle yapılan yazışmalar üzerine 3 Ağustos 1320/16 Ağustos 1904 tarihli ve 145 numaralı tezkere bu babda açıklayıcı bilgi için Bitlis ve Diyarbakır Evkaf muhasebeciliklerine önceden gönderilen tebligatlardan cevap alınamamasından ötürü gelecek cevaplara göre hareket edileceği belirtilmiştir. Kayıta beklenen cevapların şimdiye kadar alınmış olması gerekirken söz konusu cevabın alınmadığı, ertelenen emrin nedenlerinin açıklanması ve gereğinin yapılması emredilmiştir 9 Rebiyülevvel 1323/14 Mayıs 1905 Hamidiye Hicaz Demir Yolu idare-i maliyesi nazırı imza (VGMA Ev. mkt. 3014-163).

Bu yazıya verilen cevapta; İşbu telgrafnamede ayrıntılı yazılı husus hakkında 30 Temmuz 1321/12 Ağustos 1905 tarih ve 136 sayılı Hicaz Demir yolu muhasebesine teslim edilen miktara dair makbuz ekleriyle birlikte evrak odasına teslim olunmuştur. Buna rağmen 14 Eylül 1321/27 Eylül 1905 tarihinde, Bitlis Vilayeti dahilinde Genç sancağına bağlı Çevlik kasabasında İsfahan Bey Vakfı'nın yarım hissesiyle Fahrhan köyünde bulunan Şeyh Berekat Vakfı'nın Hamidiye Hicaz Demir yoluna terk ve bağış edilen kirası hakkında istenilen açıklayıcı bilgiler hakkındaki

tebligatın şimdiye kadar cevabı alınmış olması gerekirken istenilen bilgi ve belgeler mükerrer tekitlere rağmen cevap alınmamıştır. Bir kez daha telgrafla mevzu bahis olan konu ile ilgili 30 Temmuz 1321/12 Ağustos 1905 tarih ve 136 numarasıyla Hamidiye Hicaz Demir yolu idare-i maliyesi nezaretince talep edilen 6 kıta evrakın ekleriyle tanzim edilerek bildirilmesi istenilmiştir 26 Eylül 1321/9 Ekim 1905 (VGMA Ev. mkt. 3014-171).

Bunun üzerine kayıtların tekrar tetkiki sonucunda, 5 Cemaziyülevvel 1322/18 Temmuz 1904 tarihinde Hamidiye Hicaz Demiryolu muhasebesinde mevcut olan evraklarda görüldüğü gibi, Diyarbakır vilayetine bağlı Çapakçur kazasında bulunan evladiyede tabi Şeyh Berekat Cami'-i Şerifi Vakfının mütevellileri Süleyman Bey ve ortaklarının vekilleri Sarraf Hâce ve İğob hazır olduğu halde yetmiş dört senesine ait vakfın bir senelik muhasebesi gönderilmiştir(VGMA Ev. mkt. 3014/40). Bu kayıtlarda gösteriyor ki Hicaz Demir Yolunun ihtiyaç duyulan finans teminine yapımından önce gerekli tahsisatın sağlanması hususunda bir fizibilite çalışması yapıldığı ve bunun doğrultusunda hareket edildiği, bir aksamaya mahal bırakmadan hareket edilmesi sonucu kısa sayılabilecek kısa sürede bitirilmiştir. Bu projeye devletin aktardığı kaynağın yanı sıra sağlanan toplumsal destekte vakıfların da etkin rol aldıkları görülmektedir.

Sonuç

Osmanlı Devletinin sosyal, iktisadi ve kültürel alanlarında ciddi bir boşluğu dolduran vakıflar klasik dönemden Tanzimat sonrası döneme kadar toplumun her aşamasında varlığını hissettirmiştir. Osmanlı toplumunda şahıslar inşa etmiş olduğu vakıflarla aile üyelerine önemli gelir kaynaklarını finanse etmekle birlikte ilmi ve kültürel faaliyetlere önemli katkılar sunmuşlardır. Bu bağlamda Osmanlı vakıf müessesinin önemli bir kısmını oluşturan ve bir nevi aile şirketi şeklinde iş ve işlemleri yürütülen evlatlık vakıflarından olan Şeyh Berekat Vakfı yaklaşık iki yüz yıl boyunca nesilden nesile ailenin fertlerine vakfın yönetimini ve gelirini kontrol altında tutarak istifade etmişlerdir.

Vakıf her ne kadar ailenin hayrına kurulmuş birçok yerde gelir kalemine sahip bir aile yönetiminde olsa dahi bütün gelirin tamamı aileye verilmemiştir. Bir kısmı hayri işlerle birlikte kamu yararı olan alanlarda harcanmak üzere Evkaf Hazinesine de aktarılmıştır. Bu durumda aile serveti nesilden nesile aktarılırken, hem de toplumun iktisadi ve içtimai hayatına katkı sunmuştur, Vakıf bu görevlerini ifa ederken zaman zaman vakfın vereseleri arasında meydana gelen uyumsuzluklar üst mercilere taşınarak çözümler aranmıştır.

Evlatlık vakıf olsa da denetimleri Evkafı Hümayun Nezareti tarafından yapılmıştır. Bu denetimler vakıflardaki suitimalleri önlediği gibi vakfın kurumsallaşmasına büyük katkı sunmuştur. Tanzimat'tan sonra Evkaf-ı Hümayun Nezareti makamı Bakanlık statüsüne yükselttirilirken kurulan merkezî statü ile devletin vakıflar üzerindeki takip ve kontrolü arttığından vakıf gelirlerinin düzenli hazineye de akışı sağlanmıştır.

Vakıf, bağış ve kira gelir kalemlerinden Hicaz Demir Yolunun yapımına kaynak aktarmıştır. Bu ödeneğin gönderilmesi esnasında yaşanan aksaklıklar veya gönderildikleri muhasebelerden kaynaklı gecikmelerle ilgili merkezden yerel birimler defalarca uyarılmıştır. Her seferinde tafsilatlı bilgi ve tasdikli belgelerle yazışmalara cevap verilmiştir. Bu durum sıkı bir merkezi denetimin mevcudiyetini ve vakfın kurumsal bir kimlik kazandığının da ispatıdır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

VGMA Ev d. . 326-16, 537-135, 565-32, s. 83, 537-135. s 270, 1140-128, 1082-80, 12663-9, 14888-27, 19133-6,

VGMA Ev. mkt. 326-13, 326-57, 899-57, 1025-26, 1072-23, 1072-26, 1072-27, 1072-43, 1072-65, 3014-40, 3014-155, 3014-156, 3014-157, 3014-159, 3014-160, 3014-162, 3014-163, 3014-171

VGMA Ev. mkt. cht.131-14, 550-59

VGMA Ev. thr. 328-5

Yardımcı Kaynaklar

- Akipek, Ş. ve Altaş, H. (1998). Vakıflarda Evladiye Davaları. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 47 (1), s.145-151. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000000647
- Barkan, Ö. L. (2011). İslâm – Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller, I Şer'i Miras Hukuku ve Evlâtlık Vakıflar. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 7(4), s.156-18
- Çizakça, M. (2006). Osmanlı dönemi vakıflarının tarihsel ve ekonomik boyutları. *Türkiye'de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet Araştırması, TÜSEV*, 21-31.
- Genca, E. (2014). Osmanlı Hukukunda Vakıfların Denetimi (Evkaf-I Hümayun Nezareti). *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 72(1), 531-554.
- Gömrükçüoğlu, O. S. (2012). Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Tebaasının Şikâyetleri. *AUHFD*, 61 (1) 2012, s. 175-206. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000001654
- Gülsoy, U. (2014). *Bir Medeniyet İzdüşümü Vakıflar*. Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- Gülsoy, U. ve Willaım, O. (1998). Hicaz Demir Yolu, *DİA*, C. 17, Ankara, s. 441-445.
- Günay, H. M. (2012). Vakıf, *DİA*, C. 42, s.479-786.
- Gürsoy, Ç. (2019). Aynı ve Başka: Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi Para Vakfı Kayıtları (1491-1828). *Belleten*, 83(), 95-126. doi:10.37879/belleten.2019.95
- Güvemli, O. ve Güvemli, B. (2016). Osmanlı Kayıt Kültüründe Vakıf Muhasebesi ve Devlet Muhasebe Sistemi. *Vakıflar Dergisi* (46), 9-21. <https://doi.org/10.16971/vakiflar.286216>
- Hançer, T.H. (2019). Evkaf Nezareti (1826)'nin Denetimi Öncesi Ve Sonrasında Mihrişah Valide Sultan Vakfı'nın Mali Yapısı (1797-1837). *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(4), 1083-1100. <https://doi.org/10.17130/ijmeb.2019456399>
- Kaya, H. (2021). *Osmanlı Devleti'nde Bir Nakşibendi Şeyhi: Aziz Mahmud Urmevi*. Kitabevi.
- Kaya, H. (2022). 18. Yüzyılda Amid Medreselerine Yapılan Atamalar Üzerine Bir İnceleme. *Hafıza Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 1 (4), s. 86-102.
- Kütükoğlu, M. S. (2018). *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı*. Türk Tarih Kurumu yayınları.
- Özkan, E. (2022). İdari Taksimat Birimlerinde Yer Değişikliklerini Zorunlu Kılan Haller (1884-1916). *Tarih Okulu Dergisi*, 15(58), s. 1667-1687.
- Öztürk, R. H. (2018). Osmanlı İktisat Zihniyetinde Kamu Hizmetlerinin Yerine Getirilmesi ve Vakıflar. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(4), 37-48. <https://doi.org/10.11616/asbed.v18i41997.505835>
- Yılmaz, Y. (2014). Vakıf kurumunun dayandığı temel referanslar ve zürri vakıfların vakıf sistemindeki yeri. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 17 (44), 43-66.
- Zaim, S. (2012). Vakıflarımızın İktisadi ve Sosyal Açından Değerlendirilmesi. *Journal of Social Policy Conferences*. (37-38):1-18.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.